

האמת על קבלת הרמ"ק המשתקפת בספרות הלוריאנית

מאת יהודה ליבס

א. אגדת הרמ"ק בקבלת האר"י

בין שאר סיפורי ניסים על האר"י וחבורתו, מצוי בספר תולדות האר"י גם הסיפור הבא:

פעם אחת היה [האר"י] דורש בלילה אחת לחברים והיה שם תלמיד אחד מתלמידי הרמ"ק ז"ל, וענה ואמר לרב על אותו ענין שהיה דורש בו שאין כן דעת רבו הרמ"ק ז"ל. פנה הרב ז"ל לצד אחד ושתק. ואמר אותו תלמיד: על מה האדון שתק? אמר לו: תדע איך נשמתו של הרמ"ק יושבת באותו כסא ושומעת דבריך ואמרה לך: תכזב [בנ"א: ששקר אתה דובר]! אמר לו אותו תלמיד: מאן מוכח? אמר לו הרב ז"ל: המתן. פנה פעם אחרת לאותו צד ודבר עמו [כלומר עם נשמת הרמ"ק], וחזר ואמר לאותו תלמיד: כה דבר אלי, שתלך לאשתו ותאמר לה שתתן לך ספר פ' [= פלוני] ופתח בדף פ' בעמוד פ' ותמצא שם סברתו מסכמת לדברי. וכן עשה, וימצא כתוב הדבר כדברי הרב זלה"ה.¹

ספר תולדות האר"י ומקבילותיו נידון במחקר בדרך כלל במסגרת סוגת סיפורי קדושים (הגיוגרפיה), וכמעט אין איש נותן דעתו לאפשרות שסיפורים כאלה אכן משקפים מציאות ממש. כך הייתי אומר גם לגבי סיפור המופת הזה, אודות נשמת הרמ"ק, ר' משה קורדובירו, שהפנתה את תלמידו לספר שנותר בבית האלמנה, אילולי היה הסיפור כה מוכר לי מניסיונותי שלי. לא פעם כשעסקתי בגופי תורה לוריאניים שנחשבים רחוקים מרוחו של הרמ"ק, מצאתי כיוצא בהם גם אצל הרמ"ק. בדרך כלל נמצאו הדברים בספר אור יקר, שרובו לא נדפס ולא נודע אלא בימינו, ובזמן האר"י בוודאי היה גנוז ומצוי רק בבית אלמנת הרמ"ק. כמובן, מי שמעדיף זאת, רשאי עדיין לפקפק בתיאור המעמד שבו נשמת

¹ סימן כא. בתוך מאיר בניהו, ספר תולדות האר"י, הוצאת מכון בן צבי, ירושלים תשכ"ז, עמ' 178-179.

הרמ"ק גילתה לאר"י את מראה המקום המדויק. אפשר גם לסבור שסיפור זה נוצר על ידי תלמידי האר"י שהגיעו לידיהם כתבי יד מבית הרמ"ק, אך גם כך הסיפור מעיד על מציאות של הקבלה בין קבלת האר"י לתורת הרמ"ק יותר ממה שעולה במבט ראשון, וכן על כך שעובדה זו היתה חלק מתודעת האר"י או תלמידיו.

אכן, קבלת הרמ"ק סבלה מהערכת חסר, שלא הביאה בחשבון את כל הקפה של קבלה זו. בהמשך אראה איך הערכה מצמצמת כזאת, שבסיפור זה מיוחסת לתלמיד הרמ"ק, במקומות אחרים בקבלת האר"י מתגלית כהשקפת האר"י ותלמידיו על הרמ"ק. ועוד נראה שלדעת ספר תולדות האר"י גם הרמ"ק עצמו היה שותף להשקפה כזאת על חיסרון בקבלתו לעומת קבלת האר"י. הרמ"ק עצמו מעיד לעתים על חיסרון בקבלתו, בדומה למה שנשמע בעניין זה בביקורת הלוריאנית, והוא מתקן חסרון זה בכתבים שתלמידי האר"י נחשפו להם פחות.

וכך אף במחקר. רוב חוקרי קבלת הרמ"ק נכשלו בכך, ותיארו את קבלתו באופן מצומצם מדי, והגדירוה כפילוסופית או מופשטת או אפילו נומינליסטית, כשהם מסתמכים על חלק קטן מן הכתבים. כוונתי לחוקרים מן הדור הקודם, כגון יוסף בן שלמה, ישעיה תשבי ורבקה ש"ץ. (סקירת דבריהם של חוקרים אלה תימצא במאמרה של אשתי, אסתר ליבס, על קורדובירו והאר"י,² ומשהו על אופיה המיתי והבלתי פילוסופי של קבלת הרמ"ק יימצא במאמרי על ספר עמק המלך³). להגנתם של אותם חוקרים עומדת במידת-מה העובדה שבימיהם רוב כתבי הרמ"ק עדיין לא נדפסו. רק בשנים האחרונות ממש נדפסו בשלמות יחסית חיבוריו הגדולים של הרמ"ק, אור יקר ואילימה, והם נחקרים והולכים בידי חוקרים בני דורנו, ובעיקר ברכה זק.

² אסתר ליבס, 'קורדובירו והאר"י סקירה מחודשת של מיתוס מות מלכי אדום', בתוך: ברכה זק (עורכת), מעין עין יעקב לר' משה קורדובירו, הוצאת אוניברסיטת בן גוריון בנגב, באר שבע תשס"ט, עמ' לב-ס.

³ יהודה ליבס, 'לדמותו, כתביו וקבלתו של בעל עמק המלך', מחקרי ירושלים במחשבת ישראל יא (תשנ"ג), בעיקר עמ' 119 (קרוב להערה 144). המאמר ניתן לקריאה גם בכתובת:

<http://pluto.huji.ac.il/~liebes/zohar/BAKHRAXH.doc>

באשר להשקפה הלוריאנית אודות הרמ"ק, מפורסמת היא האמרה המיוחסת לאר"י ונידונה רבות בכתבי ממשיכיו, שלפיה קבלת הרמ"ק עוסקת בעולם התווה, וקבלתו שלו בעולם התיקון (ישעיהו תשבי הביא חומר רב הנוגע לכך במאמרו 'העימות בין קבלת האר"י לקבלת הרמ"ק בכתבי ראב"ם').⁴ אמרה זו לא באה רק כדי להמעיט מחשיבותה של קבלת הרמ"ק לעומת קבלת האר"י, אלא גם לתאר את קבלת הרמ"ק כמי שעוסקת בספירות, בבחינת נקודות (או 'נקודים'), כאשר עדיין לא התקשרו יחד באופן אורגאני ליצור דמות אדם או פרצופים, שהם עיקר עניינה של קבלת האר"י.

השקפה כזו על קבלתו לעומת קבלת האר"י ייחסו תלמידי האר"י אף לרמ"ק עצמו, לפי סיפור נוסף בספר תולדות האר"י:

וביום שנפטר הרמ"ק ז"ל באו תלמידיו ושאר החכמים לבקרו. אמר להם: דעו לכם רבותי, שאיש אחד יקום אחרי ויאיר עיניכם בחכמת הקבלה, והגם שתבינו שהוא חולק על דברי, אין זה אמת כי הכל אחד. אלא לפי שבימי היו צינורי הקדושה סתומים, כתבתי דברי בסיתום גדול בבחינת ספירות, אבל אחרי מותי יתגלו יותר הצנורות ויפרש האיש דבריו בבחינת פרצוף וכו', ומפני זה יראה לכם שחולק על דברי. לכן אני מזהיר אתכם שלא תחלקו עליו, כי כך קבלה נשמתו מהר סיני ובפרט שניצוץ נשמתו מהרשב"י ז"ל.

כשמוע תלמידיו דברים אלו, הפצירו בו שיאמר להם מי הוא זה ולא רצה, באומרו: אחר שהוא אינו רוצה לגלות עצמו, גם אני איני רוצה לגלותו. אמנם סימן אחד אני אומר לכם, שמי שיזכה לראות עמוד הענן ההולך לפני מטתי, הוא האיש אשר דבר בו ה' להיות נגיד ומצוה על עמו ישראל. וכן היה, שנושאי ארונו כשהגיעו לבית החיים רצו לחפור לו קבר אצל גדולי הדור, ואמר להם האר"י: אין זה מקומו, שעמוד הענן שהולך לפני ארונו

⁴ בספרו חקרי קבלה ושלוחותיה, כרך א עמ' 248.